

ARŞİV MALZEMESİNİN BOZULMASINA NEDEN OLAN ETKENLER VE KORUMA YÖNTEMLERİ

Serhat UYLUKÇU

İstanbul Atlas Üniversitesi

Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı

serhatuyk34@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-9307-3772>

Dr. Öğretim Üyesi Elif YILMAZ ŞENTÜRK

Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

ee984@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1499-9535>

ÖZ

Arşivler, devlet ile vatandaşlarının haklarını belgeleyen, koruyan, bir vakayı kanıtlamaya ve aydınlatmaya yarayan kurumlardır. Arşivlerin hukuki, askeri, ekonomik, bilimsel, sosyal, sanatsal, tarihsel ve kültürel miras açısından etkin bir bilgi değeri vardır. Arşivlerin en önemli özelliği, geçmişte ve günümüzde elde edilen bilgileri geleceğe taşıyan, farklı disiplinlerdeki bilim insanlarının araştırma ve geliştirme faaliyetlerindeki güvenilir ilk başvuru kaynağı olmasıdır. Arşivcilik zaman içerisinde ve sistematik faaliyetler neticesinde bir bilim dalı haline gelmiştir. Arşivcilik bilimi, kültürel mirasın gelecek nesillere en doğru şekilde intikali ve arşiv malzemesinin korunması ile de ilgilenir. Bu çalışmada, arşiv malzemesinin ve ileride arşiv malzemesi hâline gelecek arşivlik malzemenin korunmasına yönelik tehdit unsuru oluşturan tahribat etkenlerini ortaya konulması ve alınması gereken tedbirler sırasında kullanılan yöntemlerin günümüz şartlarına uygun olarak tekrar gözden geçirilmesini amaçlanmaktadır. Yayınlanacak ulusal düzeyde, kapsamlı ve sürdürülebilir bir koruma rehberinin oluşturulması ile arşiv malzemesinin fiziksel ve içerik bütünlüğündeki yapı bozulmasının önüne geçilerek, hukuki ve idari zorunluluğun yanı sıra kurumsal hafızanın oluşmasına ve korunmasına katkı sağlaması çalışmanın hedefleri arasındadır. Bu çalışmada, arşiv malzemesinin korunmasına yönelik tehdit unsuru oluşturan tahribat etkenleri ve bu etkenlere karşı alınması gereken tedbirler ve kullanılan yöntemler incelenmiştir. Çalışmada araştırma yöntemi olarak bilimsel analiz metodu ve veri toplama tekniği kullanılmıştır. Geçmişte yayınlanan bazı kaynaklarda geçen koruma yöntemleri (müska, tılsımlı kâğıt parçası, çeşitli hayvan derisi vb.) uygulama safhasındaki geçerliliklerini kaybetmeleri nedeniyle araştırmaya dâhil edilmemiştir. Biyolojik, fiziksel, kimyasal, doğal afet ve diğer tahribat etkenleri ve tahribat etkenlerine karşı literatürde yer alan koruma yöntemleri incelenmiştir. Araştırmanın güncel sorunlara yardımcı olmasına özellikle özen gösterilmiştir. Elde edilen veriler neticesinde ülkemizde arşiv malzemesinin bozulmasına neden tahribat etkenleri ve tahribat etkenlerine karşı uygulanan koruma yöntemlerine yönelik bilimsel çalışmalara önem verilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Arşiv Malzemesi, Tahribat Etkenleri, Koruma Yöntemleri

FACTORS CAUSING DETERIORATION OF ARCHIVE MATERIAL AND PROTECTION METHODS

ABSTRACT

Archives are institutions that document and protect the rights of the state and its citizens and serve to prove and clarify a case. Archives have an effective information value in terms of legal, military, economic, scientific, social, artistic, historical and cultural heritage. The most important feature of archives is that they are the first reliable source of reference for research and development activities of scientists in different disciplines, carrying the information obtained in the past and present to the future. Archiving has become a branch of science over time and as a result of systematic activities. Archival science also deals with the most accurate transmission of cultural heritage to future generations and the protection of archival material. In this study, it is aimed to reveal the destruction factors that pose a threat to the protection of archival material and archival material that will become archival material in the future and to review the methods used during the measures to be taken in accordance with today's conditions. The objectives of the study are to prevent the deterioration of the physical and content integrity of the archival material by creating a national, comprehensive and sustainable preservation guide to be published, and to contribute to the formation and protection of institutional memory as well as legal and administrative obligation. In this study, the destructive factors that pose a threat to the protection of archival material and the measures to be taken against these factors

and the methods used are examined. Scientific analysis method and data collection technique were used as research methods in the study. The protection methods mentioned in some sources published in the past (amulets, talismanic pieces of paper, various animal skins, etc.) were not included in the study because they lost their validity at the application stage. Biological, physical, chemical, natural disaster and other destruction factors and protection methods in the literature against destruction factors were examined. Particular care has been taken to ensure that the research helps with current problems. As a result of the data obtained, it is recommended to give importance to scientific studies on the destruction factors that cause the deterioration of archival material in our country and the protection methods applied against destruction factors.

Keywords: Cultural Heritage, Archival Material, Destruction Factors, Conservation Methods

GİRİŞ

İnsanoğlu hayatta kalabilmek adına savaş, doğal afet, kıtlık ve benzeri durumlara karşı verdiği hayat mücadelesi sonunda yerleşik hayata geçip çeşitli milletlere ayrılarak çeşitli medeniyetleri meydana getirmiştir. Bu medeniyetler içerisinde, birçok konudaki faaliyetleri sonucunda bilgiler ve belgeler üretmiştir. Her millet, ürettiği bilgi ve belgelerle zaman içerisinde kültürel mirasın oluşmasını sağlamıştır. Çeşitli milletlere ve kurdukları devletlere göre ayrılan insanoğlu geçmişten geleceğe uzanan tarihî bir devamlılığa sahiptir. Bu devamlılığın sağlanabilmesi yönündeki önemli koşullardan biri de kültürel mirasın yaşatılması ve gelecek kuşaklara en doğru ve en iyi şekilde aktarılabilmesidir.

Kurum ve kuruluşlarca verilen hizmetler ve konunun tarihsel, hukuki, idari ve çeşitli yönlerden aydınlatılması sonucunda üretilen, toplanan, biriktirilen her türlü belge, not, fotoğraf, plan, harita, film, belirli hakları belgeleyen ve koruyan kayıtlar, ses bantları, videokasetleri ve benzeri belge ve malzemelere arşivlik malzeme denir (Binark, 1989, s. 1). Geçmişten günümüze oluşan arşivlik malzemeler kültürel mirasın zenginleşmesine katkı sağlamakla beraber kültürler mirasın oluşumunda önemli bir yer tutmaktadır. Kültürel mirasın devamlılığı açısından arşivlik malzemelere gereken önemin verilmesi ile kültürel kimliğin ve toplumsal bilincin korunması sağlanmış olacaktır.

Nitekim, ulusal ve uluslararası ölçekte kültürel miras unsuru olan arşiv malzemelerine gereken önemin verilmemesi, bireysel ve toplumsal düzeyde kanıt özelliği olan birçok başvuru kaynağının kaybolmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nden miras kalan yaklaşık 150 milyon arşiv belgesinin yalnızca %20-30'unun günümüze ulaşmış olması bu duruma en iyi örnektir (Rukancı, 2007, s. 205). Kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılabilmesi için arşiv malzemelerinin sadece saklanması yeterli olmadığı, aynı zamanda korunması mecburiyeti de ortaya çıkmıştır. Günümüz dünyasının bilgi merkezleri olan arşivlerin aktif kullanımı, bilgi ve belgeye hızlı ve doğru erişim sağlanması, toplumların gelişmişlik düzeyiyle doğrudan ilgilidir.

Konu dahilinde araştırmanın amacına uygun olarak literatür taraması yapılırken ilk olarak birincil kaynaklar üzerinde durulmuş; Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (DAGM)'nin mevzuata dair yayınları incelenmiştir. Özellikle kanun, kararname ve yönetmeliklerin çalışmaya ilgili maddeleri ve yükümlülükleri üzerinde durulmuştur (Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, 1988 ve 2019; Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin, 1988). Zaman içerisinde arşiv mevzuatındaki idari, mali, hukuki, tarihi gibi kıstaslarda ilgili mükelleflerin görev ve sorumluluklarını bildiren maddeler üzerinde değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Söz konusu bu değişiklikler arasında yer alan koruma yükümlülükleri tarifi 16 Mayıs 1988 tarihli Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik içerisinde elektronik ortama aktarılarak depolanan belgelerin siber saldırılara ve yazılım/donanım kaynaklı tehditlere karşı herhangi bir ibareye yer verilmemiştir. 18 Ekim 2019 tarihli Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik içerisinde gerekli güvenlik tedbirlerin alınması yönündeki mükelleflerinin üzerindeki görev ve sorumluluklar belirtilmiştir. Ancak yapılan değişikliklerin daha kapsamlı ve açıklayıcı bir biçimde ele alınması gerektiği gözlenmiştir. İlgili kaynakların genellikle amaç, kapsam ve tanım gibi alanlardan oluştuğu, arşiv malzemesinin korunması bağlamında detaylı bilgi içermedikleri tespit edilmiştir.

Arşiv belgelerinin korunması hususunda göze çarpan bir diğer yayın, Cumhuriyet Arşivi Dairesi'nce yapılmıştır. Söz konusu yayında arşiv malzemesinde tahribata sebep olan etkenler, bu

etkenlere karşı alınacak tedbirler, arşiv belgelerinin kullanımı, çoğaltılması, bu hususlarla ilgili tavsiye çalışmalar ve dönemin arşiv personelinin bilinçlenmesi için yapılması gerekenlerden teorik olarak bahsedilmiştir (Roper, 1994). Bu alanda, mevcut arşivlerin bulunduğu çevre koşullarının koruma üzerindeki etkisi, arşiv malzemesinin türüne göre dezenfeksiyon ve restorasyon yapılması, bu işlemler sırasında arşivcilere düşen sorumluluklar, korumaya yönelik yerli kaynakların bulunamaması ve koruma tekniklerinin az bilinmesi gibi uygulamaya yönelik sıkıntılar bulunmaktadır (Binark, 1989, s. 353; Clements ve Thomas, 1993, s. 1; Kathpalia, 1990, s. 95).

Arşiv malzemesinin korunması kadar önem arz eden bir başka konu da arşiv hizmetlerinin geliştirilmesi gerekliliği ile arşivin önemi ve değeridir. Arşivciliğin tarihsel gelişim sürecinde yapılan çalışmalar ve yaşanan gelişmeler, Türk arşivciliğinin gelişim sürecini de etkilemiştir. Türk devletlerinin değişen isimleri ve yönetim sistemleri fark etmeksizin her bir devletin varlığını, tarihi ve sosyokültürel hafızasını arşivler oluşturmaktadır (Binark, 1994, s. 2).

Uluslararası alandan birçok araştırmacının başvurduğu Osmanlı Arşivleri'ne (Rukancı, 2007 s. 208) gereken önemin gösterilmediği, konuya ciddiyetle yaklaşılmamış olduğu, arşivcilik biliminin bütünsel bir ölçekte ele alınmamış olması, özellikle Avrupa'daki arşivcilik çalışmalarının ve yaşanan gelişmelerin takip edilmeyerek, bu gelişmelerden yeterince faydalanılmadığına dair görüşler ileri sürülmektedir (Armağan, 2011, s. 26). Cumhuriyet döneminde de arşiv hizmetlerinin devlet organizasyonu içerisindeki kurum ve kuruluşların görev ve sorumlulukları, belirlenen prensipler ve kullanılan yöntemlerin sistematikle dönüştürülerek standartlaşması yönünde arşiv malzemelerinin korunmasına adına ileriye dönük yapılması gereken çalışmalara yer verilmemiştir (Schellenberg, 1993, s. 3). Arşivlerde koruma ve konservasyon hizmetlerinin planlanması, sürdürülebilmesi ve denetlenebilmesi amacıyla arşivcilerin, teknik işlemler hakkında bilgilendirilmesi önemlidir. Korumayı sağlamak adına gerekli planlamalar yapıldığı, teknik donanım sağlamaya çalışıldığı, personelin bilinçlenmesi için çalışmalar yapıldığı, ihtiyaçların sorgulandığı ve önem arz eden hususlara rehberlik eden bilgilerin personele sağlandığı görülmüştür (Roper, 1994, s. 50). Ancak bu çalışmalar bile arşivlerde uzun vadede sürdürülebilirliği sağlayacak saha çalışmaları için yetersiz görülmektedir. Arşiv malzemesinin kısa, uzun ve orta vadede korunmasına yönelik alınması gereken tedbirler ve bu tedbirlerin belli bir aralıkla yenilenerek uygulanması gerekmektedir. Arşivlerde sürdürülebilirliğin sağlanması için arşiv personeline gereken eğitim ve bilgilerin verilmesi elzemdir (Kuzucuoğlu, 2014, s. 7).

Arşivcilik literatüründeki, geçmiş dönemde yayınlanan ve sınırlı sayıda olan çalışmalarla, kamuoyunda arşivcilik bilincinin oluşturmasına zemin hazırlanmaya çalışıldığı görülmektedir (Kareser, 1994, s. 161). Özellikle son yıllarda yapılan tez çalışmaları içerisinde konunun sınırlı olarak ele alındığı görülmektedir. Yüksek Öğrenim Kurulu Başkanlığı'na ait Tez Merkezi Veri Tabanı incelendiğinde özellikle 'arşiv malzemesinin korunması'nı konu eden bir teze rastlanmamıştır. Bununla birlikte benzer konuları çalışan araştırmacılar da mevcuttur. Örneğin Keleş (2013) yüksek lisans tezinde, nadir eserlerin tahrir unsurlarını ve bunlarla mücadele yollarını çalışmıştır. Koyuncu Okca'nın (2014) yüksek lisans tez konusu geleneksel dokümanlarda koruma ve onarım prensipleridir. Yine özel olarak arşiv malzemelerinin korunması ile ilgili olmasa da el yazması kitapların bozulma faktörlerini inceleyen Ulaş'ın 2006 yüksek lisans tezi koruma faktörlerine değinilen bir diğer çalışmadır.

Hâlbuki yayınlanan standartlar neticesinde konu uluslararası bir boyut kazanmıştır. Kabul gören bu standartlar neticesinde arşiv mekânının yerleşim planı, yangın önlemleri, acil çıkışlar, depreme karşı güvenlik tedbirleri, hırsızlık, terör eylemleri gibi durumlara karşı hem arşiv binası içerisinde hem de çevresi için özel saklama koşullarının sağlanmasının gerekliliği vurgulanmıştır (International Organization for Standardization [ISO] 11799, 2015, s. 4). Bu standardın Türkçesi için TS ISO 11799 Standardı dikkate alınabilir. Uluslararası Kütüphane Dernekleri ve Kurumları Federasyonu (IFLA) tarafından yayınlanan kütüphane malzemesiyle ilgili bakım ve kullanım ilkeleri de arşiv malzemesinin korunması ile ilgili ilkelere paralellik göstermektedir (Adcock, 2011 s. 12).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Belge Tespit ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı'na yayınlanan ve bu konuda yayınlanmış en son kaynak olan rehberde de arşiv malzemesinin korunması konusunda bütünlük sağlanması istenmiştir (Bilgi ve belgelerin, 2023, s. 3).

Yapılan literatür analizi sonucunda, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sınırlı sayıda kaynağın yayınlandığı, mevcut kaynakların güncelliğini yitirdiği, incelenen vakalarda uygulama zorluklarının yaşandığı görülmüştür. Yapılan çalışmaların, gelişen teknolojiyle paralellik göstermediği ve yeterli olmadığı kanaatine varılmıştır. Bu çalışmada, arşiv malzemesini tahrip eden hususların belirtilmesi ve alınması gereken tedbirlerin günümüz şartlarına uygulanmasının gözden geçirilmesi amaçlanmaktadır. Yayınlanacak ulusal düzeyde, kapsamlı ve sürdürülebilir bir koruma rehberinin oluşturulmasına katkı sağlamak da çalışmanın hedefleri arasındadır. Çalışmanın ilk bölümünde arşiv malzemesi tahribat etkenleri ana ve alt başlıklar halinde belirtilmiş; ikinci bölümünde ise arşiv malzemesinin tahribatına neden olan etkenlere karşı alınması gereken tedbirler ve kullanılan yöntemler hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu noktada sorulması gereken alt soru başlıkları ise şunlardır;

- 1- Arşiv malzemesinin korunmasına yönelik yayınlanan mevzuat beklentileri karşılıyor mu?
- 2- Literatürdeki kaynaklar, arşiv malzemesinin korunması ve söz konusu malzemenin bozulmasına neden olan etkenler hususlarına yeterli düzeyde rehberlik edebilmekte midir?
- 3- Arşiv malzemesinin korunmasına yönelik yapılan çalışmalar, kullanılan yöntemler, benimsenen ilkeler arşivcilik metodolojisi açısından gereken önem ve değeri belirtmiş midir?
- 4- Konuyla ilgili ülkemizde günümüz şartlarına uygun ve sürdürülebilir bir koruma rehberi olmadan arşivcilik çalışmaları planlı bir şekilde yönetebilir mi?

Amaç, Kapsam ve Yöntem

Ülkemizde arşiv malzemesinin korunmasına yönelik sınırlı sayıda kaynağın literatürde bulunması, konuyla ilgili kaynakların literatür eskimesine uğraması, incelenen arşiv mevzuatlarında konuya yönelik güncel bakış açısıyla ele alınmadığı görülmüş ve araştırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Arşiv malzemesinin korunmasına yönelik tehdit unsuru oluşturan tahribat etkenleri ve bu etkenlere karşı alınması gereken tedbirlerin, temel ilkelerin ve kullanılan yöntemlerin günümüz şartlarına uygun olarak yeterlilik düzeyinin tespiti ve güncel bir bakış açısıyla sorunların giderilmesiyle bir rehberin oluşmasına yardımcı olmak amaçlanmaktadır. Basılı ve elektronik ortamda üretilen kararname, mevzuatlar ve yönetmeliklerle birlikte yapılan bilimsel çalışmalardan veri toplama yöntemiyle tahribat etkenleri ve koruma yöntemlerine yönelik mevcut eksikler üzerinde tartışılmıştır.

ARŞİV MALZEMELERİNDE TAHRİBAT ETKENLERİ

Arşiv malzemesi üzerinde tahribat oluşturan etkenleri biyolojik etkenler, fiziksel etkenler, kimyasal etkenler, doğal afet etkenleri ve bunların dışında kalan diğer tahribat etkenleri olarak beş ana başlıkta incelemek mümkündür.

Biyolojik Etkenler

Arşivleri meydana getiren malzemelerin büyük bir çoğunluğunu el yazmaları, vesikalar, deri ciltler, kitaplar, resimler, çizimler, grafikler ve haritalar gibi malzemeler oluşturmaktadır. Özellikle kâğıt ve deri gibi organik maddelerdeki tahribat sebebi olan biyolojik etkenlerin doğurduğu zararların arşiv malzemeleri üzerinde bir hayli fazla olduğu gözlenmektedir. Uygun olmayan koşullar nedeniyle renk değişimi, büzülme, genleşme, aşınma, kirlenme, çatlama, mürekkep akması, ciltlerin ayrılması gibi biyolojik etkenlerden kaynaklı bozulmalar sıklıkla görülmektedir. Biyolojik

etkenler; mikroorganizmalar (mantar ve bakteri), hamam böcekleri, kitap bitleri, kâğıt güveleri, kitap kurtları, kemirgenler ve termitler olarak sayılabilir.

Mikroorganizmalar (Mantarlar ve Bakteriler): Mikroorganizmalar, sporları aracılığıyla her yerde bulunabilen mantarlar ve bakteriler olarak bilinmektedir. Arşiv malzemesinin bulunduğu ortamlarda mikroorganizmaların gelişimini tetikleyen unsurlar sıcaklık, nem, pH değeri, hava dolaşımı ve toz olarak ifade edilirken, bakteriler ise tek hücreli basit canlılar olup, aşırı nemli ve yeterli besin buldukları her türlü ortamda gelişip çoğalabilmektedirler. Mikroorganizmaların doğal liflere verdikleri zararın şekli ve derecesi, buldukları ortamın özellikleriyle birlikte arşiv materyalinin özelliği ile de ilişkilidir. Genellikle mantarların daha çok kâğıt üzerinde, bakterilerin ise deri üzerinde tahribata neden oldukları gözlenmiştir. Nemlenme sonucunda oluşan mantarlar, kâğıtta renk değişikliğine yol açarak genellikle sarı, kahverengi veya siyah lekeler oluşturmakla kalmayıp kâğıdın liflerini parçalayarak dayanıklılığını azaltmaktadır (Roper, 1994, s. 7). Mikroorganizmaların arşiv malzemesi üzerindeki tahribatları gözle görünür derecede zarara sebebiyet verdiğinden orijinalliğini tahrip etmesi noktasındaki tehlike ihtimalinin yüksek olduğu tespit edilerek kanıtlanmıştır.

Hamam Böcekleri: Arşiv malzemelerinin yapısı ve çeşitliliğine göre tehlike arz eden çok fazla böcek türünün varlığı bilinmektedir. Söz konusu bu böcek türleri içerisinde en yaygın olarak karşılaşılanların başında hamam böcekleri gelmektedir. Birçok cinsi olan hamam böcekleri salgıladıkları koyu sıvılar nedeniyle arşiv malzemeleri üzerinde gezindiklerinde renk değişikliğine yol açarak tahribat oluşturmaktadır. Hamam böcekleri çoğunlukla kâğıt malzemeleri, ciltleri, deriyi, parşömeni, mukavvayı ve ahşapları yiyerek besin ihtiyaçlarını karşılar ve sıcaklık ve nem koşullarının uygun olduğu yerlerde zamanla çoğalırlar (Kathpalia, 1990, s. 19).

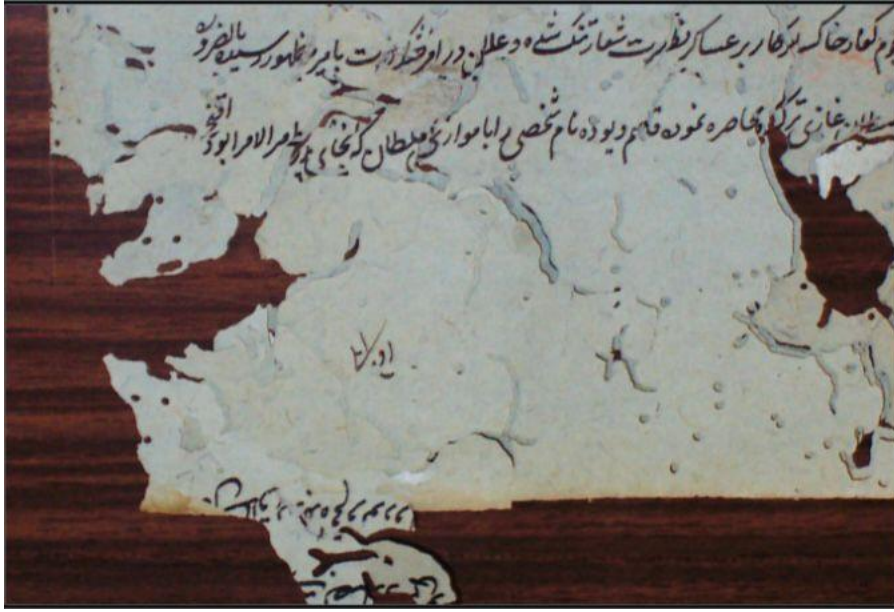
Kitap Bitleri: Biyolojik etkenlerin içerisinde yer alan kitap bitleri, açık renkli ve ortalama 1-2 mm büyüklüğünde olan ufak böceklerdir. 15 gün içerisinde yumurtalarından çıkan kitap bitlerinin yaşam süresinin 24-110 gün aralığında olduğu belirtilmektedir. Açık renge sahip olan bu küçük böcekler, arşiv malzemesinin içerisinde yer alan ciltlerdeki tutkal ve nişastayı yiyerek beslenme ihtiyaçlarını karşılarlar. Yapı itibarıyla çok küçük olan kitap bitleri, arşiv malzemesine az derecede zarar verebilir ancak gerekli tedbirler alınmazsa uzun vadede verdikleri tahribat oldukça büyüyebilmektedir (Kathpalia, 1990, s. 33). Kitap bitleri için en ideal yaşam ortamı sıcak ve nemli bölgelerdir. Düşük nemde yaşayamayan kitap bitleri, yalnızca nemle dolu alanları istila eder ve çoğalarak yaşamlarını sürdürürler.

Resim 1. Kitap Bitleri Tarafından Tahrip Edilmiş Bir El Yazması
Kaynak: (Keleş, 2013, s.10)

Kâğıt Güveleri: Arşiv malzemesini tehdit eden unsurlardan bir diğeri olan kâğıt güveleri güçlü dişleri olmadığından arşiv malzemesini yüzeysel olarak tahrip ederler. Kâğıt güveleri geceleri görülebilen

ve süratli hareket edebilen canlılardır. Üretkenliği hat safhada olan kâğıt güveleri, tam manasıyla arşiv malzemesinin bulunduğu ortamın her alanında bulunmakla birlikte, özellikle karanlık bölgelerde hareketlilik gösterirler. Kâğıt güveleri, gün ışığını sevmediklerinden, yumurtalarını, çoğunlukla arşiv malzemelerinin arka yüzeylerine, sayfa kenarlarına, arşiv ortamında bulunan dolapların ve çekmecelerin iç kısımlarındaki karanlık yerlere veya kitap içerisinde açtığı boşluklara bırakmaktadır (Kathalia, 1990, s. 34).

Resim 2. Kâğıt Güveleri Tarafından Tahrip Edilmiş Bir El Yazması Eser
Kaynak: (İlden, 2009, s.71)

Kitap Kurtları: Yaşamlarının tamamına yakın bölümünü kitap sayfaları içerisinde geçirdikleri için neden oldukları tahribata karşı mücadele etmek oldukça zordur. Salgıladıkları yapışkan sıvılar neticesinde kitap sayfalarının birbirine yapışmasına ve yapışan sayfaların açılması esnasında büyük tahribata sebep olmaktadır. Özellikle Mayıs-Ağustos aylarında oldukça hareketli olan kitap kurtları, kitaplar üzerinde 2 ila 3 mm delikler oluşturabilmektedirler. Kitap kurtları, sayfa uçlarına bıraktıkları yumurtalar sayesinde çoğalmaktadırlar. Organik kâğıtları yüzeyden derine doğru kemirmek suretiyle ilerleyerek besin ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar (Kathalia, 1990, s. 32).

Kemirgenler: Bu grup, kâğıt türü malzemeleri parçalayarak besin ihtiyaçlarını karşılarlar. Özellikle fare ve benzeri kemirgenlerin arşiv malzemesi üzerinde %20 oranında tahribat etkisi bulunmaktadır (Binark, 1988, s. 349). Kemirgenler gerilerinde bıraktıkları pisliklerle arşiv malzemesi üzerinde tiksindirici ve yıpratıcı lekeler oluşturmakla birlikte, aynı zamanda mantar, mikroorganizmalar ve böcekler için besin kaynağı oluşturarak çeşitli hastalık tehlikelerinin oluşmasına sebep olmaktadır.

Resim 3. Kemirgenler Tarafından Tahrip Edilmiş Bir Protokol Defteri

Kaynak: Fotoğraf Serhat Uylukçu tarafından çekilmiştir.

Termitler: Çıplak gözle görülmesi mümkün olmayan, rutubetli ve loş alanlarda yaşayan canlılardır. Termitlerin arşiv malzemesine verdikleri zararları tespit etmek ve tamamen etkisiz hale getirmek oldukça güçtür. Bunun sebebi termitlerin karakteristik özellikleri gereği, gerek duymadıkça gün yüzüne ve açık alanlara çıkmamalarından kaynaklanmaktadır. Arşiv malzemesinin tahribatına sebep olan termitleri ve yuvalarının nerede olduklarını belirlemek oldukça güçtür. Termitler ahşap malzemeleri içten içe kemirerek, kâğıt malzemeleri ise parça parça ederek beslenirler. Termitlerin 1800-2000 arasında farklı türlerinin olduğu ifade edilmektedir. Özellikle tropikal iklimlerde varlıklarını gösteren termitlerin temel besin kaynağı arşiv malzemeleri içerisinde de çok rastlanılan selülozik materyallerdir (Kathpalia, 1990, s.33).

Fiziksel Etkenler

Fiziksel etkenler, arşiv malzemesi için ciddi anlamda tehdit arz etmektedir. Literatürdeki çeşitli kaynaklarda, fiziksel etkenlerin sonucunda oluşan tahribatların üç temel başlık altında toplandığı görülmüştür. Bu başlıklar sırasıyla ışık, sıcaklık ve nemdir. En genel tanımıyla fiziksel etkenler; ışık kaynaklarına çok yakın olan veya doğal aydınlatma kaynakları için tedbir alınmadığı durumlarda arşiv malzemesi üzerinde yaşanan bozulmalardır (Kathpalia, 1990, s. 39). Sıcaklık ve ısı dalgalanmaları ile bağıl nem ve bağıl nem dalgalanmaları arasında geçen dönüşümlerden dolayı arşiv malzemesi üzerinde aşırı kurumalar ve ıslanmaların oluşmasıyla arşiv malzemesi üzerinde telafisi olmayan ağır meydana gelmektedir

Işık: Işık, türlerine göre gama ışınları, X ve UV (ultraviyole) ışınları ile görünür alan ışınları, arşiv malzemesi üzerinde büyük ölçekli tahribata neden olur. Kâğıt eserlerde sararma ve koyulaşmaya neden olan ışık, cilt malzemeleri, iplik, bez, parşömen, deri, tutkal ve mürekkep gibi malzemelerin de yapısını bozar ve renklerini değiştirir. Işığın neden olduğu tahribat, ışığın şiddetine ve arşiv malzemesinin cinsi ile miktarına bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Arşiv malzemesinin korunduğu ve teşhir edildiği mekânlarda ışık kullanımına dikkat edilmesi gerekmektedir (Thomas ve Clements, 1993, s.7).

Sıcaklık ve Nem: Arşiv malzemesinin bulunduğu ortamda bütün imkânlar sağlanmış olsa bile sıcaklık ve nem değerleri dengelenemez ise arşiv malzemesi ciddi zarara uğrar. İdeal olan sıcaklık sınırı üzerinden 10°C artış gösteren sıcaklık değeri, bilhassa kâğıdın yapısındaki selüloz zincirleri arasındaki bağların kırılmasını, kimyasal tepkimeleri daha fazla artırdığı, bilimsel verilerle ispat edilmiştir. Nem ise, özellikle organik yapılı arşiv malzemesi üzerindeki dokuyu zayıflatarak kabarma ve lekelenmelerin oluşmasına yol açarken kuru ortamlarda ise çekme, sertleşme ve kırılma meydana getirir. Doğal yaşlanma (natural aging) olarak adlandırılan bu durum malzemenin tahribata karşı açık hale gelmesine neden olur (Kathpalia, 1990, s.42).

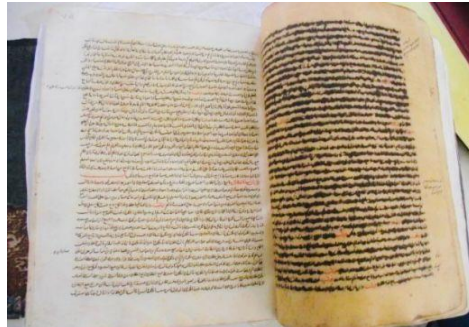
Kimyasal Etkenler

Kimyasal etkenler, özellikle arşivlerde yaygın olarak kullanılan ve organik esaslı olan kâğıt türü malzemeler üzerinde kimyasal tepkimeler sonucunda bozulmalara ve ağır tahribatlara sebep olurlar. Kimyasal etkenleri kendi içerisinde toz ve kir parçacıkları, hava kirliliği, mürekkebin etkisi, asitli kâğıt kullanımı ve diğer kimyasal bileşenlerin etkisi şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Arşiv malzemesi açısından en uygun koruma alanları sağlanmış olsa dahi fiziksel etkenler ışık, sıcaklık ve nem de kimyasal tepkimelere sebep olabilir (Kathpalia, 1990, s.44). Örneğin higroskopik özelliği nedeniyle mikroorganizmaların yaşamaları için uygun ortam oluşturan fiziksel etkenler gibi, kimyasal etkenler de çeşitli tepkimeler neticesinde arşivlerde olası yangın durumunda yangının şiddetini daha da artırmaktadır.

Toz ve Kir Parçacıkları: Yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda, toz ve kir parçacıklarının oldukça fazla türünün olduğu tespit edilmiştir. Arşiv malzemesi için karbon oksitler, kükürt oksitler ve havada asılı halde bulunan ve içerisinde karbon, metal iyonları, tuz, kül ve güzel kokulu maddeler gibi istenmeyen maddeleri bulunduran aerosoller tehlike arz etmektedir. Toz ve kir parçacıkları arşiv içine yerleşerek şekil bozukluğuna veya parçalanmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda toz ve kir parçacıkları biyolojik tahribat etkenlerinin oluşumuna zemin hazırlamaktadır (Roper, 1994, s.7). Ayrıca toz, havadaki nemi bünyesine alarak dokumanın yüzeyindeki nemin artmasına, dolayısıyla küf üremesine neden olmaktadır.

Hava Kirliliği: Büyük ölçüde şehirlerdeki sanayi ve üretim tesislerinin neden olduğu hava kirliliği, enerji üretimi sağlamak adına fosil yakıtı kullanımı sonucu atmosfere atılan kirletici emisyonlar, arşiv malzemeleri için de büyük bir tehlike arz etmektedir. Söz konusu bu tehlikelerin başında karbon oksitler, azot oksitler ve özellikle de kükürt oksitler gelmektedir. Özellikle kükürt dioksit gazı, organik yapılı kâğıt arşiv malzemesinin korunduğu ortam havasından uzaklaştırılmalıdır. Çünkü atmosferdeki oksijen ve su buharı ile kükürt dioksit gazı arasında oluşan tepkimeler sonucunda meydana gelen sülfürik asidin, arşiv malzemesine karşı çok zararlı bir gaz maddesi olduğu tespit edilmiştir. Özellikle asidik gazların kâğıt eserlerde ciddi tahribatlara neden olduğu bilinmektedir. (Thomas ve Clements, 1993, s. 3). Örneğin, kükürt dioksit (SO₂) arşiv malzemesine tek başına zarar vermezken bulunduğu ortamdaki nem ve demirle tepkimeye girerek sülfürik asitte (H₂SO₄) dönüşür ve ortamda meydana getirdiği asit, arşiv malzemesinin tahribatına neden olur. Bu tahribat ise ancak nem ortadan çekildikten sonra anlaşılmaktadır.

Mürekkep: Kullanımı çok eski yıllara dayanan mürekkebin de yapısında çeşitli kimyasal maddeler kullanılmaya başlanmıştır. Bu maddeler arasında bulunan demirli mürekkeplerin, çeşitli maddelerle girdiği tepkimeler sonucunda ortaya çıkan kimyasal maddenin oranı ve cinsine bağlı olarak, arşiv malzemesi üzerinde delinmelere yol açtığı gözlenmiştir. Mürekkeplerin içerisinde yer alan asit miktarının da yarattığı tahribat ciddi boyutlara ulaşırken asit miktarının düşük olduğu mürekkeplerin arşiv malzemesine çok az zarar verdiği veya hiç zarar vermediği gözlenmiştir (Kathpalia, 1990, s. 48).

Resim 4. Mürekkep Korozyonuna Uğramış Bir El Yazması
Kaynak: (Keleş, 2013, s. 7)

Asitli Kâğıt: Arşiv malzemesi için en önemli tehdit unsurları arasında asitli kâğıt kullanımı bulunmaktadır. Asit, kâğıdın rengini giderek koyulaştırmakla birlikte direncini düşürerek parçalanmasına neden olmaktadır. Bu durum ilerleyen zamanlarda kâğıt üzerindeki yazıların yok olması ve toz parçacıkları haline gelme ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu sebeple arşivlerde asitli kâğıt kullanımından uzak durulmalıdır (Güneş, 1999, s. 58).

Diğer Kimyasal Bileşenler: İmalat sırasında kâğıda katılan kimyasal maddelerin birbirleriyle tepkimeleri neticesinde kâğıt üzerinde tahribat oluşabilir. Bu tahribat unsurlarını hatalı pişirme, fazla miktarda şap, reçine aharı kullanma ve beyazlatma işleminden ileri gelen klorür kalıntıları şeklinde sıralamak mümkündür. Bunların yanında arşiv malzemesi üzerinde bulunan ataş, zımba teli, raptiye vb. maddelerdeki demir oksitler (Fe_2O_3) arşiv malzemelerinin telafisi olmayacak şekilde tahribata uğramasını hızlandırmaktadır (Kathpalia, 1990, s. 47).

Doğal Afet Etkenleri

Doğal afetler, ortaya çıktıkları coğrafyada yaşamını sürdüren insanların hayatlarını olumsuz etkilediği gibi arşiv malzemeleri açısından da tahribat edicidirler. Arşiv materyalleri açısından geri dönüşü çok zor etkiler bırakabilen doğal afetleri deprem, yangın, sel baskını, heyelan ve erozyon olarak sıralayabilmek mümkündür. Sadece Türkiye tarihini değil dünya tarihiyle ilgili çok fazla belge barındıran, dünyada en fazla belge mevcudu bulunan arşiv olan Osmanlı Arşivi'ne dahi savaşlar ve doğal afetler neticesinde ulaşamayan belgeler vardır. Osmanlı Arşivi'nde devredilmeyen diğer Osmanlı evrakı ve Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla birlikte yeni kurulan devletlerin elinde kalan evrak da göz önüne alınırsa, Osmanlı Arşivi mevcudunun çok daha fazla olması gerekir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010, s. XXIX).

Deprem: Türkiye coğrafi konumu itibarıyla aktif fay hatları üzerindedir. Dolayısıyla ülkemizde deprem riskinin hat safhada olduğu bir gerçektir. Gerekli tedbirlerin alınmaması durumunda arşiv mekânları da depremlerden oldukça etkilenmektedir. Olası bir depremde enkaz altında kalma ihtimali olan arşiv malzemesinin geriye dönüşü noktasında ciddi anlamda zorluklarla karşı karşıya kalacağı gibi tamamıyla kurtarılamayacağı da bilinmektedir. Örneğin son yaşanan Kahramanmaraş depreminden etkilenen Hatay Belediyesi evrakı günlerce enkaz bölgesinde korumasız kalmıştır ("TRT Haber", 2023). Böyle durumlarda kurumların afet ve risk planlarında arşivlere öncelik verilmesi ve afetten sonra ne yapılması gerektiğini ve kimlerin hangi görevi alacağını belirlemeleri gerekmektedir.

Resim 5. Kahramanmaraş Depremi Sonrası Hatay Belediyesi Arşivindeki Resmî Belgeler
Kaynak: ("TRT Haber", 2023).

Yangın: Arşivler bakımından son derece tehlike arz eden yangınlar, restore edilemeyecek ve tekrar kullanılabilir duruma getirilemeyecek kadar ciddi boyutlarda tahribata yol açmaktadır (Kızık Kiraz, 2018, s. 1689). Tarihsel süreç içerisinde yangına maruz kalan arşiv materyalleri içerisindeki değerli koleksiyonlar başta olmak üzere birçok materyal ciddi boyutlarda tahribata uğramış veya tamamen yok olmuştur. Ayrıca yüksek ısı sonucunda kavrularak kırılma, isle kaplanma, yangın

söndürmede kullanılan su ile ıslanma, duman kokusu ve biyolojik etkenlerin saldırılarına karşı açık hedef haline gelme gibi risklerle karşılaşılmaktadır (Roper, 1994, s. 7).

Resim 6. Bir Arşiv Firmasının Deposunda Çıkan Yangın
Kaynak: ("Arşiv Deposu", 2023)

Sel: Sel baskını esnasında suyla birlikte gelen çamur ve kir parçacıkları kâğıtların birbirine yapışmasına neden olduğu için arşiv malzemesi üzerinde geri dönüşü imkânsız bir tahribata yol açabilir. Ayrıca eserin yazımında isli mürekkep kullanımı söz konusu ise, yazılar nemden dolayı dağılıp okunamaz bir hale gelmektedir. Sel baskını sonrasında oluşan nem, mikroorganizmaların (mantarlar ve bakteri) üremesine ve çoğalmasına neden olmaktadır. Suya maruz kalması sonucunda ıslanan arşiv malzemesinde, şişmeler, bükülmeler, belge üzerinde mürekkep ve boya akmaları görülmektedir (İlden, 2009, s. 74).

Resim 7. Suya Maruz Kalmış Arşiv Malzemeleri
Kaynak: Fotoğraf Serhat Uylukçu tarafından çekilmiştir.

Heyelan ve Erozyon: Türkiye topraklarının yaklaşık % 80'i heyelan ve erozyon riski altındadır. İklim koşulları, topografya, jeolojik yapı, mevcut toprak durumu ve doğru olmayan arazi kullanımları heyelan ve erozyon sebeplerindedir. Bu doğrultuda arşiv mekânının konumuna karar verilirken bölgenin toprak veya kayadan oluşan jeolojik konumu ve dere yatağında olması gibi etkenler dikkate alınmalıdır (Dökmen, Kurtuluş ve Endeş, 1999, s. 104).

Diğer Tahribat Etkenleri

İklim Şartları ve Mimari Yapı: İklim, Grekçe “meyil” anlamındaki klima kelimesinin Arapçalaşmış halidir. İklim sistemi, güneşin ekvatora göre az veya çok kazandığı eğim üzerine dayandırılmıştır. Kelime Arapçaya Farsça aracılığıyla “bölge” anlamını da kazanarak girse de günümüzde daha çok hava şartlarını ifade etmektedir (Ak, 2000, s. 28). İklim şartlarına uygun gerekli analizler yapılmadan konumlandırılan arşiv mekânları, bulunduğu bölgenin ısısından veya neminden olumsuz yönde etkilenebilirler. Bu nedenle bulunduğu coğrafi konuma göre de arşiv mekânlarının koruma yöntemleri değişebilir. Belgelerin sürdürülebilirliği açısından, arşiv mekânının mimari yapı planlaması yapılırken, arsanın yön ve eğim durumu ile güvenlik gibi kıstasların da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

İstemsiz Zarar: Arşiv malzemesi üzerinde yapılan koruma çalışmaları ve araştırmacıların arşiv malzemesi üzerindeki incelemeleri, bir kısım tahribatın dikkatsizlik ve uygun olmayan kullanım sonucunda meydana geldiğini göstermektedir. İstemsiz zararların başında koruma amaçlı kullanılan yöntemlerde profesyonel olmayan ekiplerin yer alması, kullanılan malzemelerin kaliteli olmaması, araştırmacılar tarafından sıklıkla aynı malzemenin kullanılması veya dikkatsiz fotokopi çekilmesi gelmektedir. Ayrıca arşiv malzemesinin raflara yerleştirilmesi, yerinin değiştirilmesi ve teşhir amaçlı taşınması esnasında da istemsiz zarar oluşmaktadır (Roper, 1994, s.7).

Hırsızlık ve Sabotaj: Arşiv malzemesi üzerinde insan unsurunun yaratmış olduğu bir diğer tahribat hırsızlık ve sabotajdır. Hırsızlık, arşiv malzemesinin bütünü veya bir kısmının şahsî sebeplerle veya ticari menfaat karşılığında çalınmasıdır. Sabotaj ise arşivcilik bilimi açısından; üretimin kesintiye uğraması, arşiv personelinin görev ve sorumluluklarını layıkıyla yerine getirememesi ile kasıtlı olarak arşiv malzemesini yırtmak, kesmek, üzerlerine yazı yazmak, üzerindeki materyalleri sökmek veya yakmak gibi eylemler olarak ifade edilmektedir (Kuzucuoğlu, 2014, s. 346).

Terörizm ve Savaş Hali: Terör ve savaş, arşiv malzemeleri açısından büyük bir tehlike arz etmektedir. Bu bağlamda her iki tehdit unsuru arşiv malzemesinin tamamen yok edilmesine neden olabilmektedir. Arşiv malzemesinin aktardığı bilgiler, akademik camiayı ileriye taşıdığı gibi bireylerin ve toplumların refah düzeyine de katkı sağlar. Bu sebeptendir ki arşiv malzemeleri, her toplumun belleğini oluşturması bakımından, terörizm ve savaş halleri durumunda bu belleğin tamamen silinmesi ve yok edilmesi riskini de beraberinde taşımaktadır (Koyuncu, 2014, s. 57).

Örneğin, Ukrayna-Rusya savaşının yaşandığı şu günlerde Ukrayna Arşivleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Ukraynalı arşivciler, belgelerini çeşitli ülkelerden yardım isteyerek dijital ortama taşıma konusunda istekli iseler de oluşturacakları dijital ortamın da yok edilmesi endişesini taşımaktalar (“The Race to Digitise”, 2023). Savaş ve terör sonucu yok olan arşivlere bir diğer örnek de Gürcü birliklerinin 1992’de Abhazya’ya girerek başkentin halk kütüphanesini hedef alması bunun sonucunda da Abhazya arşivinin yok edilmesidir (“A History Erased”, 2023)

Resim 8. 1992 tarihli Gürcü saldırıları sonucu Abhazya arşivinin tahrip edilmiş hali.
Kaynak: (“A History Erased”, 2023).

TAHRİBAT ETKENLERİNE KARŞI UYGULANAN KORUMA YÖNTEMLERİ

Arşiv malzemelerini tahrip eden etkenlerden korumak ve sürekliliklerini sağlamak için, her çeşit tahribat etkenine karşı korunma sağlayacak ideal ortam ve kullanım olanaklarının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Alınan tüm tedbirlere rağmen yine de arşiv malzemesi üzerinde tahribat oluşabilir. Bu tahribatı en az müdahale ve malzemenin orijinallikinden minimum kayıpla kurtarılmasını sağlamak amacıyla arşiv malzemesine uygulanan belli başlı yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemlerin arşiv malzemesi üzerinde uygulanması safhasında farklı disiplinlerden gelen uzmanlardan yardım alınarak sürecin yönetilmesi gerekmektedir. Seçilen veya uygulanan yöntemler sırasındaki herhangi bir yanlış müdahale arşiv malzemesinin yok olmasına neden olabilmektedir. Literatürde arşivlerin koruma yöntemleri kebîkeç, restorasyon, koruma (preservation) ve konservasyon (conservation) olarak geçmektedir.

Kebîkeç Yöntemi: Kitapları haşerelerden korumak için eski çağlardan beri çeşitli tedbirler alınmıştır. Kitapların genellikle ilk sayfasına yazılan “kebîkeç”, “yâ kebîkeç”, “yâ hafız yâ kebîkeç” ibareleri bu tedbir yöntemleri arasındadır. Kebîkeçin, haşerati yok etmekle görevli meleğin ya da kitap kurtları şeyhinin adı olduğu rivayet edilse de başka bir rivayete göre ise kebîkeç, kitap kurtlarını etkileyen tılsımlı bir söz veya duadır. Farklı kaynaklarda çeşitli bitkilerin isimlerine kebîkeç dendiği de görülmektedir. Tıp yazmalarından elde edilen bilgilere göre kebîkecin zehirli bir bitki olması ve o bitkiden üretilen bir maddenin mürekkebe karıştırılıp yazı veya sadece kebîkeç kelimesinin yazılmış bulunması ihtimali büyüktür (Çavdar, 2002, s. 161-162). İlk zamanlarda bilimsel ve dini temellere dayanan kebîkeç yöntemi daha sonra işlevini yitirmiş, zehirli mürekkep kullanılmadan, sadece efsunlu yazı şekliyle uygulanarak, bir gelenek yahut bir inanç haline evrilmiştir (Güneş, 2006, s. 61). Günümüz şartlarında kebîkeç yöntemi ile ilgili elle tutulur somut verilerin olmayışı, uygulama noktasında herhangi bir kaynağın bulunamayışı bu yöntemin kullanılmadığı görüşünü desteklemektedir. Nitekim literatür taramasında kebîkeç yönteminde durum tespiti ve analizlerin olmayışı sebebiyle raporlama eksikliğinden kaynaklı muhtemel sonuçlarının neler olabileceği bilinmemektedir.

Restorasyon Yöntemi: Bir öğeyi mümkün olduğu kadar orijinal durumuna döndürmek için uygulanan iyileştirme süreci anlamına gelen restorasyon (Pearce-Moses, 2005, s. 346); biyolojik, fiziksel, kimyasal, doğal afet ve diğer tahribat etkenleri nedeniyle oluşan tahribatın giderilmesi amacıyla yapılacak bir şey kalmadığında uygulanır. Restorasyon malzemenin, aslına hiçbir şekilde zarar vermeden uygulanan zorunlu müdahale ve onarım çalışmalarına denir. Restorasyon yöntemi arşiv malzemesi üzerinde en son tercih edilen yöntemdir. Arşiv malzemesinin organik yapısı ve türüne göre restorasyon çalışmalarında uzman ekiplerce farklı teknik ve yöntemler uygulanmaktadır (Binark, 1988, s. 352). Gerekli müdahalelerin yapılmaması durumunda arşiv malzemesi üzerinde oluşmuş tahribatın aslına döndürülmesi mümkün olmamaktadır. Geçmiş yıllara göre arşiv malzemesinin üzerinde önceden incelemelerde bulunarak, uygulamaya yönelik safhalarda restorasyon yönteminde kullanılacak olan ekipmanların arşiv malzemesinin türüne göre seçilmesi yönünde adımların atıldığı görülmektedir. Geline nokta restorasyon sırasında klasik ve modern uygulamalar birlikte kullanılmaktadır. Klasik yöntemde genellikle yırtılmış, yıpranmış, çeşitli biyolojik etkenlerden kaynaklı tahribata uğramış eserleri onarma yani takviye, yama, kaplama gibi işlemler uygulanmaktadır. Modern yöntemlerde ise çoğunlukla gelişen teknolojiye paralel olarak makine, teçhizat ve çözücü laminasyon (matbaacılık ve dijital baskıda kullanılan bir kaplama işlemi) gibi tekniklerden faydalanılmaktadır. (İlden, 2009 s. 77). Geçmiş yıllardaki yanlış müdahalelerin önüne geçmek için teknolojiyen yararlanılmaktadır.

Preservasyon (Preservation) Yöntemi: Arşiv Terimleri Sözlüğü’nde “Bilgi kaybını en aza indirmek ve kültürel varlığın ömrünü uzatmak için kimyasal ve fiziksel bozulma ve hasarı en aza indirerek malzemeleri korumaya yönelik profesyonel disiplin” olarak tanımlanan preservasyon yönteminin ilgili kaynakta birkaç manası daha vardır. Bunlardan arşivcilikle ilgili olanlarını “özellikle invazif

olmayan tedavi yoluyla zarar, yaralanma, çürüme veya yıkımdan korunma eylemi”, “ileride kullanmak için ayırıp bir süre saklamak”, “bozulmayı veya kaybı önlemek için önlem almak” şeklinde sıralamak mümkündür (Pearce-Moses, 2005, s. 304-305). Bir başka kaynağa göre preservasyon, arşiv malzemesinin pasif/önleyici korunmasını tanımlamak için kullanılır. Arşiv malzemesinin hızlı bir şekilde tahrip olmasına yol açabilecek etkenlerin saptanması, kontrol altına alınması ve/veya oluşmalarının engellenmesi ve bu sebeplere uygun tedbirlerin önceden geliştirilmesi olarak ifade edilmektedir. Bu yöntem sayesinde önceden gerekli tedbirler alınarak arşiv malzemesi üzerinde etkin koruma sağlanmış olmasının yanı sıra doğrudan arşiv malzemesi üzerinde müdahale edilmemesini de sağlamaktadır. Arşiv malzemesinin tahribatına karşı uygulanan bu yöntem başta olmak üzere, diğer yöntemlerin de hem uluslararası koruma kıstaslarını hem de idari, hukuki ve mali açıdan gerekli şartları sağlayarak gerekli ihtiyaçları gidermesi gerekmektedir (Roper, 1994, s. 2).

Konservasyon (Conservation) Yöntemi: Konservasyonun hem bir yöntemi hem de bir mesleği tanımlayan iki anlamı vardır. Bunlardan ilki, malzemelerin orijinal halinin mümkün olduğu kadar uzun süre sürdürülebilmesi için kimyasal veya fiziksel işlemlerle onarılması yöntemidir. Diğer anlamı ise araştırma ve eğitimle desteklenen, muayene, belgeleme, tedavi ve önleyici bakım yoluyla kültür varlığının geleceğe yönelik korunmasına adanmış meslektir (Pearce-Moses, 2005, s. 86). Konservasyon yöntemi arşiv malzemesi açısından en zararsız yöntemdir ve arşiv malzemesini mümkün olan en az değişikliklerle korumaya çalışır. Konservasyon yönetiminin en büyük özelliği denetim ve tedbir amaçlı çalışmaların maliyeti, arşiv malzemesinin bozulma sonrası oluşan tahribatı düzeltmek için yapılacak çalışmalardan çok daha azdır (Roper, 1994, s. 2). Ne yazık ki ülkemizde konservasyon bilinci ülkemizde yeterince oluşturulamamış ve yetişmiş eğitimli personel sıkıntısı ya da maddi imkânsızlardan dolayı istenilen noktaya varılamamıştır. Bu bağlamda diğer koruma yöntemlerinde olduğu gibi konservasyon yönteminin uygulaması esnasında uzman kadrolarca hareket edilmelidir (İlden, 2009, s. 85). Öyle ki konservasyon yönteminin uygulandığı çalışmalarda yaşanan sorunlardan biri de müdahale sonrası yeni bir sorunla karşı karşıya kalınmasıdır. Bu durumun ana sebebi uzman kişilerce müdahale edilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Tahribat Etkenlerine Karşı Koruma Yöntemleri

Tahribat etkenlerine karşı alınması gereken tedbirler ve uygulanacak olan yöntemler arşivcilere, üstlenmiş oldukları görev ve mesleki yetkinlikleri sebebiyle belli başlı sorumluluklar yüklemektedir. Arşivciler bağlı oldukları kurum ve kuruluşlardaki her türlü arşiv malzemesini biyolojik, fiziksel, kimyasal, doğal afet ve diğer tahribat etkenlerine karşı provenans prensibi doğrultusunda korunmasından birinci derecede sorumludurlar. Arşiv malzemesini koruma yöntemleri, tahribine neden olan etkene değişine göre farklılıklar gösterir.

Biyolojik Etkenlere Karşı Koruma Yöntemleri

Biyolojik tahribat etkenlerinde mikroorganizmalar (mantarlar ve bakteri), hamam böcekleri, kitap bitleri, kağıt güveleri, kitap kurtları, kemirgenler ve termitlere karşı önleyici ve koruyucu tedbirlerin başında, arşiv malzemesinin kimyasal maddeler ile dezenfekte edilmesi gelmektedir. Kullanılan kimyasal maddeler, arşiv malzemesinin üzerindeki tahribatın türüne ve özelliğine göre farklılıklar gösterir. Arşiv malzemesini tahrip eden biyolojik etkenler üzerinde kimyasal maddelerin uygulanması yöntemlerden biri olsa da bu kimyasalların büyük çoğunluğunun kalıcı çözüm sağlamadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple arşiv malzemesi üzerinde tahribat oluşturan etkenin belirlenmesiyle, uygulanması planlanan tedbir yöntemlerinin iyice analiz edilmesi ve bilimsel çerçevede uygulamaya yönelik stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Uygulama safhasında kullanılacak kimyasallar insan sağlığını da tehdit edebileceğinden bu işlemlerin uzman kişilerce kontrollü bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir.

Arşiv malzemesinin mikroorganizmaların istilasına uğraması sonucunda dezenfeksiyon (organik ve inorganik bileşenler) işlemi yapılır. Bu işlem yapılırken malzemenin organik yapısı, bozulma derecesi ve malzemeyi etkileyen mikroorganizmanın cinsi göz önünde bulundurulmalıdır (Kathpalia,

1990, s. 20). Bağlı nemin %'65'in, sıcaklığın 20°C'nin altında olması ve ortamda hava dolaşımının sağlanmasıyla mikroorganizmaların gelişimi önlenmektedir. Periyodik olarak ölçüm kontrolleri yapılarak arşiv mekânının hijyenine azami özen gösterilmesi gerekmektedir. Ayrıca gerek görüldüğü takdirde mikrobiyolog desteği alınmalıdır (Thomas ve Clements, 1993, s. 7).

Bir diğer biyolojik tahribatın etkenlerini böcekler ve kemirgenler grubu oluşturmaktadır. Böcek ve kemirgenlere karşı uygulanacak olan yöntemin belirlenmesinin ideal yolu periyodik olarak gözlemlerin yapılmasıdır. Yapılan gözlemler neticesinde, böceklerin ve kemirgenlerin giriş yerleri, sayıları, yaşam alanları ve yaşam koşulları hakkında bilgi edinilmeli daha sonra müdahale yöntemleri belirlenmelidir. Böcek istilasına karşı en etkili yöntem, istilaya maruz kalan arşiv malzemesinin ve arşive yeni gelen malzemenin vakumlu alanlarda dezenfekte edilmesidir. Kemirgenlere karşı öncelikli koruma tedbiri, arşiv malzemesinin bulunduğu ortamlara girmelerini önlemek için binanın mimari özelliklerinin iyileştirilmesidir. Tesirli bir etkisi olmasına rağmen kemirgenler için zehir tercih edilmemelidir; bunların yerine yapışkanlı veya mekanik tuzaklar kullanılmalıdır.

Biyolojik etkenler arasında ayrı bir yeri olan termitlere (termites) karşı en etkili yöntem çeşitli kimyasal bileşenlerle arşiv mekânındaki tahtaların fırçalanması veya püskürtülmesidir. Bu yöntem ile hem mevcut termit istilasının hem de olası termit istilasının önüne geçilmiş olacaktır. Termit istilasının had safhada olması durumunda hidrosiyanik asit gazı veya metil bromür bileşenleri ile fümigasyon yöntemine uygulanmalıdır (Kathpalia, 1990, s. 37). Bütün bu yöntemler konservatörlerin yönetiminde ve gözetiminde gerçekleştirilmelidir.

Fiziksel Etkenlere Karşı Koruma Yöntemleri

Fiziksel tahribata sebep olan etkenleri ışık, sıcaklık ve nem şeklinde sıralamak mümkündür. Diğer tahribat etkenlerinde olduğu gibi ışık, sıcaklık ve nem, arşiv malzemesinin orijinalliğine ve mevcut yapısına ciddi boyutlarda zarar verebilmektedir. Ancak fiziksel tahribat etkeninin arşiv malzemesi üzerindeki tesirinin biyolojik, kimyasal ve diğer tahribat etkenlerine göre farklı olduğu bilinmektedir. Arşiv malzemesinin fiziksel tahribatı başta sararma olmak üzere, direnç eksikliği ve kolay kırılılılık olarak sıralanabilir. Özellikle doğal veya yapay kaynaklı aşırı ışık, kâğıt liflerinde sararma ve parçalanmaya sebep olmakta, mürekkep ise kimyasal tepkimeler sonucu arşiv malzemesinin türüne bağlı bozulmaları hızlandırmaktadır. Az miktarda olan ışık bile, devamlılığı ile uzun süre sonucunda tahribata yol açabilmektedir (Roper, 1994, s. 6).

Gerek değişen iklim şartları sebebiyle zararlı güneş ışınlarının artması ihtimali gerekse arşiv malzemelerinin mevcut yapısı, bulunduğu veya sergilendiği ortamlardaki ışık seviyesinin değişkenlik gösterebilmesi göz önünde bulundurulmalıdır. Işık seviyesinin tespit edilmesi ve periyodik olarak verilerin işlenmesi uzman personel tarafından yapılmalıdır (Thomas ve Clements, 1993, s. 7). Işık seviyesinin standart olarak 55 lüks değerinde sabit tutulması ve bu değer mümkün mertebe 80 lüksü geçmemesi gerekmektedir. Bu ölçümlerin periyodik olarak yapılması gerekir. Farklı arşiv malzemelerinin ışığa farklı tepki vermesi sebebiyle mecburi tedbirlerin alınmasına dikkat edilmelidir (ISO 11799, 2015, s. 12).

Fiziksel tahribatın ikinci etkeni olan sıcaklık ve nemin, arşiv malzemesi üzerindeki tahribat etkisi oldukça fazladır. Arşiv malzemesinin korunması ve varlıklarını sürdürebilmeleri için sıcaklık ve nemin gerçek değerlerinin tespit edilmesi gerekir. Arşiv malzemesinin bulunduğu ortamda sabit tutulmayan sıcaklık ve nem, malzemenin türüne göre bozulma sürecini hızlandıran bir etkiye sahiptir. Sıcaklık ve nem, arşivlerde çoğunlukla bulunan kâğıt türü malzemelerin, organikinde bulunan selülozlar arasındaki bağların parçalanmasını artırmaktadır. Oluşan bu boyutsal düzeydeki değişimler arşiv malzemesinin kırışması, kimyasal maddeler içeren mürekkebin silinmesi ve biçimsizleşen cilt gibi gözle görülür tahribatların oluşmasının yanı sıra mikroorganizmaların (mantar ve bakteri), çeşitli böceklerin ve kemirgenlerin gelişim sürecini hızlandırmaktadır. Bu durumda yapılması gereken, duyarlı sensörler aracılığıyla ortamdaki nem değerinin sürekli bir biçimde takip edilmek suretiyle kontrol altında tutulmasıdır. Nem değerinin kontrol altına alınması için mevcut ortamın nem değerleri, periyodik aralıklarla ve otomatik sensörlü sistemler aracılığıyla

kaydedilmelidir. Bu veriler, alanında uzman personel ve konservatörlerin birlikte değerlendirmesi gerekir. Çoğu organik olan arşiv malzemesinin bulunduğu ortam sıcaklığının 20-24°C, nem oranının ise %40-55 RH olarak tutulması tavsiye edilmektedir (Kathpalia, 1990, s. 43). Bu veriler, alanında uzman personel ve konservatörlerin birlikte değerlendirmesi gerekir. Bu bağlamda çoğu organik olan arşiv malzemesinin bulunduğu ortamın sıcaklığının 18-25°C, nem oranının ise %40-55 RH olarak tutulması tavsiye edilmektedir (İlden, 2009, s. 73).

Kimyasal Etkenlere Karşı Koruma Yöntemleri

Kimyasal etkenlerin başında toz ve kir parçacıkları gelmektedir. Arşiv mimarisine uygun olan filtrelerin kullanılmasıyla ve hava temizleme sistemleriyle bu durumun önüne geçilerek koruma sağlanabilmektedir. Arşiv mekânındaki kapı ve pencere seçiminde yalıtım sisteminin etkin bir şekilde kullanılması sonucunda arşiv ortamına toz ve kir parçacıklarının girişi önlenir (ISO 11799, 2015, s. 12). Alınan tüm bu tedbirler belli bir zaman dilimine kadar yeterli görülse de kalıcı bir çözümün sağlanması için periyodik aralıklarla temizlik yapılması mecburidir. Bu işlemler yapılırken sağlam ve tahribata uğramış arşiv malzemelerinin ayrı ayrı listelenerek mevcut durumun analizinin yapılması sonucu gerekli işlemlerin yapılmasıyla tahribat tehdidi en az düzeye indirilmiş olacaktır. Ayrıca rafların, dolapların, çekmecelerin, kapalı kutuların, kasaların, yerlerin; neredeyse tüm alanların temizliğinde kullanılacak ekipmanların özenle seçilmesi gerekmektedir.

Hava kirliliğine karşı uygulanması gereken yöntemler bulunmaktadır. Arşiv malzemesinin muhafaza edildiği ortamların karbon oksitler, azot oksitler ve özellikle de kükürt oksitler gibi zararlı gazlardan arındırılması gerekir. Bunun için de arşiv malzemesinin türüne, teşhir edilmesine ve araştırmacıların hizmetine sunulması noktasında doğal enerji kaynakları olan güneş, rüzgâr ve jeotermal gibi temiz enerji kaynakları tercih edilmelidir. Dikkat edilmesi gereken diğer hususlar ise arşiv malzemelerinin raflara sık yerleştirilmemesi ve aralarında mümkün mertebe mesafe bırakılmasıdır. Bunlar hava kirliliğinin neden olduğu tahribata karşı en ideal mücadele yöntemleridir (Thomas ve Clements, 1993, s. 4).

Kimyasal tahribatın bir diğer kaynağı da mürekkebin etkisidir. Mürekkebin arşiv malzemesinin bozulmasına neden olduğu tahribatın boyutu içerisinde barındırdığı kimyasalların etkisine bağlıdır. Gerek mürekkebin içerdiği kimyasal maddeler gerekse muhafaza edildiği ortamda, mürekkebin tahribat tehdidi oluşturmasına karşı, sürekli bir hava sirkülasyonunun sağlanması, asitsiz mürekkeplerin tercih edilmesi ve mevcut koşulların hijyenik tutulması gerekmektedir (Kathpalia, 1990, s. 49).

Arşivlerde asitli kâğıt kullanımı neticesinde malzemenin tahribat durumu dikkate alınarak, pH (potansiyel hidrojen) değeri 6,2'den düşük olan kâğıtların deasidifikasyonu ve tekrar aharlama gibi yöntemlerin yapılması gerekmektedir. Buradaki deasidifikasyon işlevinin temel amacı kâğıttaki asitlerin nötrleştirilerek pH değerinin 8,5 dolaylarına yükseltilmesi, alkali materyallerin kaynak miktarının %2 eşdeğerinin üstüne çıkarılması, kâğıdın zararlı maddelerden arındırılarak, kâğıdın tekrardan asitli hale dönüşmesinin engellenmesiyle, kâğıdın güçlendirilmesidir. Arşivlerde, sürekliliği ve dayanıklılığı sebebiyle asitsiz kâğıt tercih edilmektedir (Güneş, 1999, s. 65). Ayrıca arşiv malzemesi üzerindeki zımba teli, ataş, toplu iğne ve benzeri yabancı maddelerin ayıklanması, yapışkan bantların ve asitli dosya kapaklarının kullanılmaması gerekmektedir (Roper, 1994, s. 9).

Doğal Afetlere Karşı Koruma Yöntemleri

Acil durum planları/önlemleri, risk değerlendirmesi sonucunda oluşan çıktılardır. Risk değerlendirilmesi neticesinde olası tehlikelerin tespit edilmesi ve kontrol altına alınması hususunda değerlendirilmelerin yapılması ile maddi ve manevi kayıplara uğratan olaylar daha net bir şekilde görülebilecektir. Böylece risk değerlendirmesi, olası acil durumlara karşı önceden alınacak tedbirlerin belirlenmesinde önemli bir referans kaynağı olmaktadır. Arama, kurtarma, tahliye, koruma, haberleşme, toplanma, ilk yardım vb. planları içeren acil durum planları/önlemleri tüm arşiv personelinin katılımı zorunlu olacak şekilde periyodik eğitim çalışmaları verilerek sağduyu, sorumluluk ve farkındalık bilincinin oluşturulması sağlanmalıdır. Bu eğitimler doğrultusunda arşiv

personelinin görev ve sorumlulukları tanımlanmakta, öncelikle can güvenliği olmak üzere arşiv malzemesinin en az zararlarla kurtarılması amaçlanmaktadır (Kuzucuoğlu, 2014, s. 8). Ayrıca uygulanması gereken acil durum müdahale yöntemleri yazılı halde belirtilmesi gerekmektedir

Deprem: Doğal afetler arasında yer alan depremlere karşı ciddi tedbirlerin alınması ve uygulamaya yönelik yöntemlerin geliştirilmesi zorunludur. Deprem riskine karşı arşiv mekânının güçlendirilmesi, desteklenmesi ve sabitleme yöntemlerinin kullanılması önerilmektedir. Arşivde görevli olan bütün personelin deprem riskine karşı bilinçlendirilmesiyle birlikte görev ve sorumluluklarının esasları belirtilmelidir. Ayrıca deprem riskine karşı arşiv malzemeleri için arşiv malzemeleri arasında kurtarma öncelikleri olan malzemelerin belirlenmesi, tahliye alanlarına yakın bir konumda yer verilmesi gibi özel koruma stratejilerinin belirlenmesi ve gerekli ekipmanların sağlanması ile arşiv mekânının deprem riskine karşı daha hazırlıklı olması sağlanabilir (Kuzucuoğlu, 2015 s. 7).

Yangın: Yangınlar, arşiv malzemesinin tamamen yok olmasına neden olabilecek afetlerin başında gelmektedir. Yangına maruz kalan arşiv malzemeleri, genellikle yangının şiddeti, müdahale yöntemi ve süresine göre tamamen yok olmakla beraber yüksek ısı neticesinde kırılanlaşmış ve isle kaplanmış olabilmektedir. Yangınları önlemek veya en az hasarla atlatmak için arşiv binalarında, arşiv malzemesinin ve mimari yapının özellikleri göz önünde bulundurularak, geniş kapsamlı ve amacına uygun bir yangın koruma stratejisi geliştirilmeli; sürdürülebilir planlamalarla uygulamaya yönelik hazırlıklar yapılmalıdır (Bilgi ve belgelerin, 2023, s. 2). Acil durum çıkışları, kolayca içeriden açılacak şekilde tasarlanmalı ve çeşitli havalandırma alanları, istisnai durumlar dışında, güvenlik nedeniyle dışarıdan açılmayacak şekilde düzenlenmelidir. Arşiv malzemesini yangından korumak için tazyikli su kullanılıyorsa, haşere ve su girişini önlemek için drenaj yöntemi¹ kullanılmalıdır. Ayrıca arşiv mekânının tüm alanları duman ve diğer yangın belirtilerini algılayarak yangın varlığına otomatik olarak tepki verecek merkezî bir yangın alarm sistemi ve teknik araçlarla donatılmalıdır (ISO 11799, 2015, s. 4).

Sel baskınları: Sel baskınlarına karşı, önleyici tedbirler alınmalı ve titiz bir biçimde ön hazırlık yapılmalıdır. Arşiv mekânının konumlandırılacağı alanda önceden risk analizin yapılması gerekir. Arşiv mekânındaki sel baskını riski göz önünde bulundurularak gerekli ekipman tedarik edilmeli hem personel hem de arşiv malzemeleri için kurtarma prosedürleri bağlamında yöntemler geliştirilmelidir. Söz konusu bu yöntemlere içersinde sel baskına maruz kalmış kâğıt esaslı arşiv malzemelerini kurtarmak amacıyla kurutma, vakumlama, düzleştirme vb. uygulamalarda gerekli analizler sonucunda uzmanların gözetimi altında gerçekleştirilmelidir (Kuzucuoğlu, 2015 s. 7). Ayrıca acil müdahale planlamalarındaki değişen koşullar dikkate alınmalı, tüm arşiv personelinin güncel planlamadan haberdar olmaları sağlanmalıdır.

Heyelan ve erozyon: Heyelan ve erozyon tehlikesinin kontrol altına alınması amacıyla, heyelan tehlikesini önleyici dik ve eğimli olan araziler boyunca doğal bitki örtüsü korunmalı, ağaçlandırma yapılmalı, eğimli alanlar azaltılmalıdır. Rüzgâr erozyonunu engellemek amacıyla koruyucu perdeler gibi teknik tedbirler alınarak tahribat tehlikesi minimum seviyeye indirilmeli ve ideal olan sınırlara çekilmelidir. Ayrıca heyelan ve erozyon riskine karşı müdahalelerinin önüne geçilebilmesi için idari tedbirlerin alınması gerekmektedir (Cihangir, Görüm, Nefeslioğlu, 2018, s. 134).

Diğer Tahribat Etkenlerine Karşı Koruma Yöntemleri

Arşiv malzemesinin korunması için iklim şartlarındaki değişken faktörlerin farkında olmak gerekir. Arşiv binasının mimari yapısının eğimi, cephesel yönü, güneşin geliş açısı, dayanıklılığı, güvenlik şartları ve teknik altyapısı da arşiv malzemesinin korunması için göz önünde bulundurulması gereken unsurlardır. Özellikle artan sıcaklık, kuraklık, anormal iklim değişimlerine karşı arşivlerde doğa

¹ Drenaj, herhangi bir yerden doğal veya yapay yollarla su çıkarılması için kullanılan yöntemdir.

destu teknolojilerin kullanımının arttırılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesi, alınacak ideal koruma yöntemleri arasındadır.

Hem arşivci hem de arşiv malzemesinin korunması için araştırmacıların ve arşiv personelinin, tükenmez kalem, fosforlu kalem, yapıştırıcı maddeler başta olmak üzere arşiv malzemesini tahribata uğratabilecek her türlü araç – gerecin kullanımından uzak durması gerekmektedir. Ayrıca arşiv malzemesine uygulanacak bakım ve tamir işlerinin uzman gözetimi altında yapılmasına özen gösterilmelidir. Arşiv personeli ve yardımcı personele çeşitli eğitimler verilerek bu konuda bilinçlendirilmesi sağlanmalıdır.

Arşivler hırsızlık, vandalizm ve terörizme karşı korunmalı; kundaklamaya karşı önlemler alınmalıdır. Arşiv girişlerinin yetkisiz kişiler tarafından kullanılmasına karşı önlem alınmalıdır. Bina tasarımı, binanın izlenmesini kolaylaştırmalıdır. Günümüz teknolojisine uygun sistemler kullanılarak eserlerin bulunduğu alanlara girecek kişilerin yetkilendirilmesi ve izlenilmesiyle hırsızlık ve benzeri riskler azaltılmış olacaktır (ISO 11799, 2015, s. 10).

Olası terör ve savaş durumunda arşiv binası içinde ve çevresinde, önce insan hayatı daha sonra ise arşiv malzemesinin korunması temin edilmelidir. Bu durumlarda depolarda tahliyenin ivedi olarak yapılması gerekir. Güvenlik tedbirleri had safhaya çıkartılmalı, ilgili personelin görev ve sorumlulukları belirlenmelidir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada, Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar yayımlanan arşiv mevzuatı, ulusal ve uluslararası literatür çerçevesinde arşiv malzemesinin bozulmasına neden olan etkenleri ve bunlara karşı koruma yöntemlerini içeren bilimsel çalışmalar incelenmiş; yasal bağlayıcı özelliği de olan bu yayınların konuya bakış açıları değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın güzergâhını, "Ülkemizde arşiv malzemesinin bozulmasına neden olan tahribat etkenlerine karşı yayımlanan arşiv mevzuatı ile yapılan bilimsel çalışmaların, teorik ve uygulamaya yönelik alanlarda yeterli midir?" sorusu belirlemiştir.

Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nden miras aldığı arşiv belgeleri ile zengin arşivlerden birine sahip olduğu düşünüldüğünde konu dâhilinde yapılan bilimsel çalışmalarda teorik bilgilerin son derece yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır. Arşiv malzemesinin muhafazası noktasında, Resmî Gazete' de yayınlanan bir mevzuat hükmünde, görev ve sorumluluklar adı altında sadece arşiv malzemesinin korunması noktasında temel bilgilere yer verildiği görülmüştür. Arşiv malzemesinin ve ileride arşiv malzemesi hâline gelecek arşivlik malzemenin korunması amacıyla mevcut mevzuat hükümlerindeki eksikliklerin giderilmesi, görev, yetki, sorumluluk, hak ve yükümlülüklerinin düzenlenmesi ve uygulanması gerekmektedir.

Nitekim literatüre bakıldığında Türkiye'de arşiv mevzuatı, arşiv mevzuatının mevcut durumu ve değerlendirilmesine yönelik ana hatlarıyla ilgili gerek ulusal gerekse kurum/kuruluş düzeyinde günümüze kadar çeşitli çalışmaların yürütüldüğü gözlenmiştir. Yapılan mevzuat çalışmalarının Türkiye'deki kamu kurum ve kuruluşlarının arşivcilik faaliyetlerine yönelik çalışmalarını içerdiği görülmektedir. Geline nokta arşiv mevzuatı çalışmaları incelendiğinde yapılan tarif veya tanımlamalar dışında arşiv malzemesinin korunması kapsamına giren mükelleflerin görev ve sorumluluklarına yerine getirmemeleri halinde maddi/manevi bir yaptırım uygulanması noktasında arşivin karar mercii tarafına bırakıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1990-1993 yıllarında Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yapılan denetimler ve sonuçlarına göre 30 yılı aşkın süredir yürürlükte olan mevzuatta arşiv malzemesinin korunmasına yönelik hükümlerdeki yetersizlik, hükümlerin tam anlamıyla uygulanmamış olunması beraberinde sorunları ve tartışmaları getirmektedir. Söz konusu bu sorunların başında uygun olmayan mekânlarda/şartlarda arşiv malzemesini bulundurmamak, nitelikli personellerden yararlanamamak, gereken önemi konuya vermemek ve idari açıdan ilgili hassasiyeti göstermemek olarak ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla arşiv malzemesini tahrip eden etkenlere karşı alınacak tedbirler kurumların inisiyatifine terk edilmiştir. Devlet Arşivleri Yönetmeliği'nde yapılan değişikliğe bağlı olarak, görevlerini yerine

getirmeyenlere yönelik cezai yaptırımlar, Devlet Arşivleri Başkanlığı tarafından periyodik kontroller ve bunların yoğunlaştırılması, Devlet Arşivleri Başkanlığı tarafından arşiv malzemesinin korunmasına yönelik eğitimlerin gerek teorik gerekse uygulamalı olarak verilmelidir.

Özellikle son dönemlerde yapılan, arşivlerin korunmasına yönelik yayınların güncelliklerini yitirmesi sebebiyle çok da bilimsel geçerliliğinin kalmadığı göz önüne alındığında bu kaynakların gelişen teknoloji doğrultusunda tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. Arşiv malzemesinin ileriki yıllara aktarılabilmesi için koruma kistaslarının ciddiyetle ele alınması ve bu konuda daha kapsamlı ulusal bir rehberin oluşturulması gerekmektedir. Arşivcilik bilimi açısından konunun ciddiyeti göz önünde bulundurularak güncel, uygulamaya dayalı ve daha kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır. Yapılacak olan çalışmalarda arşivcilik bilimi ile bağlantılı farklı disiplinlerdeki ulusal ve uluslararası gelişmeler takip edilmeli ve bilimsel çalışmalarda alanının uzmanı olan kişilerin konu ile ilgili görüş ve düşüncülerine başvurulmalıdır. Kurum ve kuruluşlarda görev alan arşivcilerin hiyerarşik yapı içerisinde konu ile ilgili yükümlükleri açık bir şekilde belirtilerek, ülke genelindeki arşivlerin ve arşivcilerin mesleki yetkinliklerine göre gerek teorik gerekse uygulama açısından farkındalık sağlayacak şekilde yeniden kurgulanmalıdır. Söz konusu rehberin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla mevcut şartlar göz önünde bulundurularak gerekli görülen başlıklarda revize yapılmasına imkân tanınmalı ve arşivciler tarafından benimsenmesine yönelik girişimlerde bulunulmalıdır.

Bu yayınların bir sonucu olarak, mevcut arşivlerde bu çalışmada yer alan tüm konu başlıklarını kapsayacak şekilde arşiv malzemelerinin korunması ve sürdürülmesi amaçlı bir risk ve afet planı oluşturmalıdır. Bu planlarla sorumluluklar dağıtılmalıdır. Bu sorumlulukların arşiv personelinin iş sağlığı ve güvenliğini tehdit etmeyecek şekilde verilmesi ve personele bilinçlenmesi için eğitimler verilmeli, gerektiğinde aldırılmalıdır.

Üniversitelerdeki güncel Bilgi ve Belge Yönetimi müfredatında, arşiv malzemesinin korunmasına yönelik dersler mevcut olsa da malzemeye uygulanacak özellikle kimyasal yöntemler için alanında uzman kişilerden destek alınması gerektiği unutulmamalıdır. Bu bağlamda, arşiv malzemesinin ve ileride arşiv malzemesi hâline gelecek arşivlik malzemelerin koruma yöntemleri olan restorasyon, preservasyon ve konservasyon çalışmalarında profesyonellerden destek alınması ve gerekirse arşiv kadrolarında bu kişilere yer verilmesine özen gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

- A history erased - Abkhazia's archive: fire of war, ashes of history. (2023, Mart 30). Erişim Adresi: <https://abkhazworld.com/aw/conflict/690-a-history-erased>
- Adcock, E. P. (2011). *Kütüphane malzemesinin bakım ve kullanımında IFLA ilkeleri* (Ş. N. Somer, Çev.). <https://www.ifla.org/files/assets/pac/ipi/ipi1-tr.pdf>
- Ak, M. (2000). İklim. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22, 28-30. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Armağan, A. Ş. (2011). Bir Değerlendirme: Cumhuriyet döneminde arşivciliğimiz ve arşivcilik eğitimi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 20-51.
- Arşiv deposu alev alev yandı. (2019, Haziran 11). Erişim Adresi: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/arsiv-deposu-alev-alev-yandi,MZ-S8pi6T0qppzFLM7LLiA>
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. (2010). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları. Erişim adresi: <https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/BAŞBAKANLIK%20OSMANLI%20ARŞIV%20REHBERİ.pdf>
- Bilgi ve belgelerin korunması arşiv mekânları*. (2023, Ocak). Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tespit ve Değerlendirme Dairesi. Erişim adresi: https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/formlar/mekan_rehber.pdf
- Binark, İ. (1988) Arşiv malzemesini tahrib eden unsurlar, bunlara karşı korunma metodları ve arşiv malzemesinin restorasyonu. *Vakıflar Dergisi*, (20), 347-364.
- Binark, İ. (1989). *Temel arşivcilik bilgileri ve arşiv mevzuat düzenlemeleri*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri.
- Binark, İ. (1994). *Türk arşivlerinin kısa tarihçesi ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün faaliyetleri*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Cihangir, M. E., Görüm, T. & Nefeslioğlu, H. A. (2018). Heyelan tetikleyici faktörlerine bağlı mekânsal hassasiyet değerlendirmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (70), 133-142.
- Clements, D.W.G.- D.L. Thomas. (1993). *Arşiv belgelerinin korunmasında temel bilgiler –Bir RAMP çalışması*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Çavdar Karatepe, T. (2022). Kebikeç. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25, 161-162. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018, Temmuz 16). *Resmî Gazete* (Sayı: 30480). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=11&MevzuatTur=19&MevzuatTertip=5>
- Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik (1988, 16 Mayıs). *Resmî Gazete* (Sayı: 19816). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19816.pdf>
- Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik. (2019, Ekim 18). *Resmî Gazete* (Sayı: 30922). Erişim adresi: www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191018-9.pdf.
- Dökmen, F. , Kurtuluş, C. & Endeş, H. (1999). Karamürsel-Kızderben' te erozyona neden olan etmenler ve bitki örtüsü üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 30(2), 105 - 112. Erişim adres: <https://dergipark.org.tr/pub/ataunizfd/issue/3019/41895>
- Güneş, G. (1999). *Kütüphanelerde koruma çalışmalarında asitsiz kağıt kullanımı* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- Güneş, G. (2006). Kütüphanelerde koruma Çalışmaları. *Yazmalara adanmış bir ömür Nimet Bayraktar'a armağan* (pp.54-74), İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi Yayınları.

- İlden, S. (2009). Tahrip Olmuş El Yazmalarının Onarım ve Tedavi Teknikleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 65-86.
- ISO. (2015). *ISO 11799:2015 Information and documentation — Document storage requirements for archive and library materials*. Erişim adresi: <https://www.iso.org/standard/63810.html>
- Kareser, İ. (1994). Türk Dünyası ve Arşivcilik Konusundaki Yayınlar-II. *Türk Kütüphaneciliği*, 8 (2), 118-120.
- Kathalia, Y.P. (1990). *Arşiv Malzemesinin Korunması ve Restorasyonu*. Ankara: Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı.
- Keleş, A. (2013) *Yazma ve nadir matbu eserlerde Stegobium paniceum (L.) zararı ve mücadelesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kızık Kiraz, M. N. (2018). Arşiv ve kütüphanelerde nadir eserleri koruma sorunları ve temel öneriler. *Art-Sanat Dergisi*, (9), 161-175. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuarts/issue/47878/604664>
- Koyuncu Okca, A. (2014). Geleneksel dokümanlarda koruma ve onarım prensipleri (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Kuzucuoğlu, A. H. (2014). Arşiv Binalarında Risklere Yönelik Koruma Çalışmaları: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivleri Örneği. *Arşiv Dünyası*. 6-15. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/tk/issue/48745/620210>
- Kuzucuoğlu, A. H. (2014). Arşiv ve kütüphanelerdeki risklere yönelik pasif korumanın önemi. *Türk Kütüphaneciliği*, 28(3), 338-351. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/tk/issue/48745/620210>
- Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun (1988, Ekim 04). *Resmi Gazete* (Sayı: 19949). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3473.pdf>
- Pearce-Moses, R. (2005). *A Glossary of archival and records terminology*. Chicago: The Society of American Archivists.
- Roper, M. (1994). *Koruma ve konservasyon servisinin planlanması, teçhizatlandırılması ve personel istihdamı (bir ramp çalışması)*. Ankara: Başbakanlık Basımevi
- Rukancı, F. (2007). *Arşiv belgelerimizin uluslararası önemi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, s. 205-218. Erişim adresi: <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/RUKANCI-Fatih-AR%C5%9E%C4%B0V-BELGELER%C4%B0M%C4%B0Z%C4%B0N-ULUSLARARASI-%C3%96NEM%C4%B0.pdf>
- Schellenberg, T. R. (1993). *Arşiv idaresi*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: <https://www.devletarsivleri.gov.tr/cdn?fileId=191>
- The Race to digitise Ukrainian cultural and historical archives. (2023, Mart 30). Erişim Adresi: <https://www.euronews.com/culture/2022/11/10/the-race-to-digitise-ukrainian-cultural-and-historical-archives>
- Trt Haber. (2023, Mart 30). Hatay Büyükşehir Belediyesi enkazında "evrak nöbeti". Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/foto-galeri/hatay-buyuksehir-belediyesi-enkazinda-evrak-nobeti/54772/sayfa-1.html>
- Ulaş, M. (2006). El yazması kitaplarda ortam şartlarının mantar gelişimine etkilerinin incelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.